

UDC 821.161.2:316.356.4

THE MODUS OF NATIONAL IDENTITY IN PROSE BY A. KRYMSKY: BETWEEN ORIENTAL AND UKRAINIAN STUDIES

H. Rog

PhD (Philology)

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

hannavrog@gmail.com

V. Lakhman

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska Str., Lviv, L'vivs'ka oblast, 79000, Ukraine

vladlahman@gmail.com

The study deals with the concept of national identity in the literary works by A. Krymsky on the example of his novel “Andryi Lahovsky” and a collection of short stories “From Agendas and Sketches”. The modus of national identity in the novel is analyzed in regard of peculiarities that author demonstrates trying to identify himself with his nation by means of certain literary elements and structures. In his literary works A. Krymsky does not limit himself to the study and description of his protagonist with a whole complex of his psychological reflections, but aims to convey to the reader particular nationalist beliefs and ideas.

While analyzing the literary works by A. Krymsky, it becomes obvious that the credo of the main character of the novel “Andryi Lahovsky” outlines the personal political position of the scientist. The idea of “Silent Radicalism”, which A. Krymsky articulates as his credo regarding nationalism, reflects the readiness at every opportunity to express his ideas on political topics, researching political issues, and trying to define and develop the concept of modern liberal, democratic nationalism.

Within the framework of the analysis it is quite correct to state that A. Krymsky wrote literary fiction works as scientific ones, paying special attention to Ukrainian studies and Oriental studies, weaving some aspects of their research and comprehension into the artistic corpus of the narrative text.

Krymsky's multifaceted literary work indicates that the author wrote ahead of time, his prose is marked by innovative features and all the characteristics of a new type of literature, the literature of modernism.

Keywords: A. Krymsky, national identity, literature of modernism, novel, Oriental Studies, short story, Ukrainian Studies

МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПРОЗІ А. КРИМСЬКОГО: МІЖ СХОДОЗНАВСТВОМ ТА УКРАЇНОЗНАВСТВОМ

Г. В. Рог, В. А. Лахман

У спробі охарактеризувати феномен Агатангела Кримського, “яскравого представника європейського fin de siècle” [Пріцак 2000, 5] та оригінального гуманіста, водночас позбавленого на довгі роки присутності в каноні української інтелектуальної історії, постає необхідність глибшого занурення, вивчення та переосмислення його творчої спадщини.

© 2021 H. Rog and V. Lakhman; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Аналізуючи “складний світ” А. Кримського на тлі розвитку світової культури, Соломія Павличко з-поміж багатогранності талантів науковця зосереджує увагу на трьох наріжних вимірах його творчості, вирізняючи як окремі концепти націоналізм, сексуальність та орієнталізм. Прикметно, що «в пошуку політичних орієнтирів і не без досвіду конфлікту ідентичностей (на прикладі розбіжностей в поглядах з Драгомановим) саме філологія для Агатангела Кримського стала “національною практикою”» [Павличко 2000, 258].

Прозовий доробок письменника Кримського, що представлений романом “Андрій Лаговський” (1919), збіркою оповідань “Із повісток та ескізів” (Коломія, 1895; наступні видання 1905, 1919) та “Бейрутськими оповіданнями” (1987, друкувалися в журн. “Нова громада” (1906, № 6–8)), пронизаний, зокрема, й національними проблемами, які маркують авторський метатекст і на змістовому, і на формальному рівні. Національні маркери репрезентуються на рівні наріжних домінантних концептів, що актуалізують функції інтелектуально-сміслових центрів наративу автора. Отже, простежується наближення до естетико-художньої парадигми відомого німецького філософа та літературознавця Й. Г. Гердера, який вбачав оновлення культури загалом і літератури зокрема шляхом її звернення до народно-національних витоків та джерел.

Українським та показовим з погляду репрезентації національних почуттів героїв та питання національної свідомості є оповідання А. Кримського “*Psyphorathia nationalis*. Дещо з невропатології, дещо з етнографії, дещо – так собі дещо”, написане автором ще у Звенигородці у 1890 р., що вказує на ранній етап творчості, та опубліковане в 1895 році. За жанром оповідання наближається до ліричного щоденника-сповіді, де автор відверто зізнається, що він є і героєм, і наратором. Як слушно зазначає Ю. Ковалів, національне почуття головного героя в цьому оповіданні зображено як складову ознаку здорової людини, як “заперечення шовіністичних московитських уявлень про українців як хворобливих людей тільки тому, що вони обстоюють природну етнічну основу свого буття” [Ковалів 2016, 9].

Вустами героїв своїх оповідань Кримський говорить про те, що національне почуття є неодмінною властивістю кожної нормальної людини, важливим елементом самовираження, і якщо сприймається така позиція як відхилення від норми чи виявом “*psyphorathia nationalis*”, сам автор згоден, щоб “його вважали таким психопатом” [Павличко 2000, 262]. Це сміливе зізнання стало викликом у спробі протистояти системі. Політичні мотиви та національна маркованість “*Psyphorathia nationalis*” очевидні вже з перших рядків (коли автор окреслює та аналізує своє ставлення до Москва) й до останнього пасажу оповідання, що завершується ремінісценцією вірша “Ще не вмерла Україна!” П. Чубинського, забороненого в Російській імперії.

Історія написання “Андрія Лаговського” та подальшого видання й перевидання роману заслуговує на окрему увагу. Усі чотири частини писались упродовж періоду 1894–1905 рр., однак повністю роман вийшов лише в 1919 р. На першому етапі було здійснено публікацію збірки оповідань “Повістки і ескізи з українського життя” (1895 року), де з’явилося оповідання “Не порозумілися”, що згодом стало першою частиною роману. Пізніше А. Кримський підготував повість “Андрій Лаговський”, що складалась із двох частин: “Не порозумілися” та “Туапсе” – та вийшла друком у Львові в 1905 р. З цієї хронології стає очевидною своєрідна дискретність творення сюжетних композицій. У цьому сенсі, як зазначає у своєму дослідженні Б. Пастух, «важливо спостерігати, наскільки змінюється центральний герой роману, як його формує “молот випробувань” (термін М. Бахтіна, що означає еволюцію героя у процесі подолання життєвих перешкод). “Пірнаючи в сюжет” невротиком, який виявляє назовні свій внутрішній світ у крайніх формах нервового пароксизму, проходячи сюжетну плінність, герой змінюється. Ця траєкторія чутливості Андрія Лаговського, його внутрішнього загостреного сприйняття світу, морального

донкіхотства, хвороби невротичного характеру, яка подана в романі у своєрідній формі клінічної історії персонажа, має свій початок і закінчення у вигляді одужання» [Пастух 2013, 65–66].

Друге доповнене видання вже у вигляді роману з чотирма розділами та обсягом чотириста чотири сторінки А. Кримський намагався видати в одній з польських друкарень у передмісті Львова. Вдалося видати роман лише з допомогою місцевого ковбасника Слободяника, який у комерційних справах щотижня їздив зі Звенигородки до Львова й за кошти, надані Кримським, домовився про видання двох-трьох примірників роману. Збереглися наразі лише сигнальні аркуші цього видання, що зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, фонд № 3, од. зб. 1297. Крім того, у 1919 р. А. Кримський черговий раз у супроводі авторської передмови (яка була, до речі, і в першому виданні повісті) здійснив спробу перевидати свій роман. Прикметно, що саме цей примірник, як згадує дослідник творчості письменника С. Гальченко, було використано досвідченими вченими-текстологам Н. О. Вишневською та М. Л. Гончарук при упорядкуванні II тому творів А. Кримського в 5-ти томах.

У ювілейному перевиданні роману, що вийшов друком у видавництві “Фоліо” у 2021 р. з нагоди 150-річчя від дня народження академіка А. Кримського, текст роману подається за редакцією 1972 р., упорядкованою за сигнальним примірником видання 1919 р. Як пише С. Гончарук, коментуючи останній репринт роману, у першому розділі “Не порозумілися” поповнені купюри, що друкувались у виданні 1972 р., а тексти наступних двох розділів було звірено за іншими прижиттєвими виданнями [Гальченко 2021, 499].

Над романом “Андрій Лаговський” Агатангел Кримський працював досить довго, час від часу повертався до тексту нарративу, вносячи правки до першої частини “Не порозуміли” і другої “Туапсе” як продовження повісті “Андрій Лаговський”. Два наступних розділи, “За святим Єфремом Сіріним” та “Порозумілися”, стали продовженням роману, що вийшов друком, як згадувалося вище, пізніше. Прикметно, що місце дії кожного розділу роману визначено письменником по-різному географічно: у першому розділі роману Андрій Лаговський перебуває в Україні, у другому – приїздить разом з родиною генерала Шмідта на відпочинок до чорноморського міста Туапсе, у третьому – автор переносить читача до холодної й непривітної Москви, і в завершальному – головний герой знову повертається до України. Не випадково, що психологічну кризу переживає Негг Профессор, як часто називає німецькою мовою А. Кримський свого героя, до речі, переконаного шанувальника поезії Генріха Гайне і в минулому студента австрійського університету, саме в Москві. При кожній слушній нагоді Лаговський порівнює життя в Києві та Москві, критично вказуючи на всі недоліки. Крім того, будучи колонізованим суб’єктом, як влучно визначає Т. Гундорова, а саме професором з України, що перебуває на службі в колонізатора, тобто працює викладачем у двох московських вишах, за кожної зручної нагоди демонструє свою позицію прихильника націоналізму “позначеного широтою ліберальних та демократичних поглядів” [Павличко 2000, 260].

На початку третьої частини “За святим Єфремом Сіріним” читач стає свідком цікавої ситуації, коли Лаговський прибуває потягом з Туапсе до Москви й описує свою розмову з візником, якого щиро здивувало ввічливе професорове звертання до нього: «В Москві на візників усі говорять “ти”. Навіть щонайдмократичніші люди, котрі всім слугам кажуть “ви”, – то й вони на візників кажуть “ти”, бо то такий спосіб у Москві, такий московський *usus*. Лаговський титулував Івана “ви”, бо зріс у Києві» [Кримський 2021, 295].

Наступним прикладом відвертої критики є рефлексії Лаговського щодо чужого міста з очевидною демонстрацією неприязні. Описуючи Москву, письменник

вживає епітети лише з негативною конотацією: “(...) занечищена, неохайна Москва зовсім дає враження правдивого азійського міста – враження, яке для ново-приїжджої людини зміцнюється ще й через тую обставину, що шляхи в Москві вузькі, нерівні, покручені, поплутані” [Кримський 2021, 298]. Тоді як у своїх мріях та снах лине професор до рідної землі чи далі, на Схід, що ототожнюється з приємними спогадами про Туапсе, віддалений куточок імперії, колонізований Схід: “Я бачив любий сон: Кавказ... Лісисті гори... Над морем сидимо – приятелі та я... Чудова літня ніч... Ми дивимось на зорі... І люблять всі мене, мов рідная сім'я. Прокинувся... Я де?! – В Московщині нидію! Туман... Мороз і сніг... Для всіх я тут чужий...” [Кримський 2021, 349]. Контраст зображення влучно передає настрій головного героя, відображає розвиток його поглядів та національне самоусвідомлення. Омріяна столиця імперії, до якої А. Лаговський так прагнув на початку своєї наукової кар'єри, у третьому розділі роману зображена як джерело страждань та розчарування. Очевидно, що в такий спосіб Кримський підкреслено демонструє динаміку еволюції поглядів головного героя.

Переходячи до аналізу особистості головного героя, зазначимо, що в центрі роману зображено характер інтелектуала, професора математики, який постійно перебуває в особистісному пошуку та самовизначенні від чого переживає різні, часом амбівалентні психологічні стани, марковані рисами фізіологізму, ідеалізму, націоналізму та, що прикметно, містицизму. Ще в першому розділі Андрій Лаговський досить критично описує особливості свого характеру та цілий комплекс проблем, пов'язаних із внутрішньою особистісною невизначеністю: “Я – продукт сучасної цивілізації, я дегенерат, я декадент, я людина *fin de siècle*, я неврастенік” [Кримський 2021, 39]. У наступних розділах роману А. Кримський детально зупиняється на аналізові особливостей характеру головного героя, окреслює еволюцію його світогляду, не без викривлень, породжених митарствами й колізіями Лаговського; акцентує його загострене національне почуття. Робить це письменник свідомо, адже саме через головного героя Агатангел Кримський намагається донести до читача свої погляди та переконання. Як згадує О. Прицак, “інтелектуальне дозрівання, а також відкриття своєї національної приналежності і свідомості її, відбулося під час студій Агатангела Юхимовича в Колегії Павла Галагана в Києві (1885–1889)” [Прицак 1993, 13]. Прикметно, що А. Кримський у листі до Б. Грінченка (від 24.06.1892 р.) описував своє національне визначення та самоусвідомлення, коментуючи враження про прочитання передмови М. Драгоманова до повістей Ю. Федьковича: “Зоставалося до канікул два тижні. І от узяв я якось повісті Федьковича з передмовою Драгоманова, узяв, прочитав, і мене нове світло осіяло. Я зрозумів, що я мусю бути українофілом – і це я зрозумів цілком свідомо. В цій свідомості була певна частина одвіту на мої мучительні сумніви, і от я жадібно ухопився за українство” [Кримський 1973, 65]. Кримський був переконаний, що його покликання на ниві служіння Україні полягало саме в інтелектуальній діяльності про що й пише а одному з наступних своїх листів до Б. Грінченка (від 5.VII.1892 р.): “Я не хтів зміркувати, що задля України я зможу бути корисним лише тоді, коли я матиму основні всесторонні знаття, коли я буду людиною, а не *якимсь хлопчиною*, коли я матиму широкий світогляд. Я цього не зміркував: мені здавалося гріхом “не побігти на пособу моїй Ненці”, яку я допіру “обрів”, – я не хтів бути “зрадником”. І я побіг (...) Кожнісіньку вольну від “офіціальних” занять часину я й присвячував Україні” [Кримський 1973, 65]. Отже, і літературна творчість А. Кримського мала стати не інакше як національно маркованою.

Вже з перших рядків роману “Андрій Лаговський”, як зазначала, зокрема, й Соломія Павличко, стає очевидно, що це політичний роман з яскраво вираженим націоналістичним спрямуванням. На час написання другого, третього та четвертого розділів політичні погляди Агатангела Кримського вже чітко сформувались та

викристалізувались. Тому текст нарративу письменник використовував для вираження своїх політичних поглядів та переконань. Яскравим підтвердженням того, що письменник намагається поєднати національну гордість із добрим ставленням до інших народів, є цитата з роману “Андрій Лаговський” про витіснення російською владою корінного населення: “(...) ті черкеси-шапсуги були бичем для цілого Кавказу і Росія добре зробила, вигнавши їх звідси в Туреччину, але, як згадаєш, що от жили вони тут у своїй батьківщині скількись тисяч літ, а тепер раптом пропали, то на душу якась меланхолія находить... Адже ще Птолемей, і Страбон, і інші грецькі історики згадують про тутешніх черкесів, або “керкетів”. Аж от прийшли росіяни [...], прийшли з далекої Московщини, вигнали стародавніх тубільців тисячолітньої батьківщини з рідного гнізда...” [Кримський 2021, 88]. Очевидно, що націоналізм для А. Кримського є передовсім, як писала С. Павличко, “формою свободи” [Павличко 2000, 264], необхідним складником повноцінного життя.

Своєю чергою Т. Гундорова продовжила ідею С. Павличко й, аналізуючи роман “Андрій Лаговський” з погляду певних концептів нігілізму, визначила нарратив як колоніальний, апелюючи насамперед до жанрових ознак цього різновиду, якими промовисто марковано твір. Зокрема, Т. Гундорова вказує на те, що елементом колоніального роману є обов’язкова подорож до “невідомої провінції (окраїни) імперії” [Гундорова 2021, 20]. Звертаючись до тексту роману, ми бачимо, що другий розділ роману “Туапсе” власне й розпочинається прибуттям головного героя Андрія Лаговського, професора столичного вишу, разом із родиною Шмідтів на відпочинок до кавказького міста на березі Чорного моря Туапсе. Вже перше речення розділу занурює читача в екзотичний східний колорит таємничого провінційного міста на околицях імперії: “Берег моря. Кінець травня. Надвечір. Східна, азіатська кофейня. Гостей у кофейні нема нікого. Тут є тільки двоє людей: сидять коло східного низенького столика та грають у шашки...” [Кримський 2021, 77]. Головний герой у діалогах зі своїми вихованцями, синами генерала Шмідта звертає увагу, за акцентованим наміром автора, на етнічну різноманітність місцевого населення Туапсе, серед якого зустрічаються татари, греки, турки, вірмени, імерити, черкеси та осетини, й наголошує, що з росіян зустріти можна лише прибулих на відпочинок інтелігентів з Москви та Петербурга, а також із “десяток російських колоністів, яким уряд надав у місті землі для поселення” [Гундорова 2021, 20].

Наступною яскравою ознакою вже тематичного характеру, що безпосередньо вказує на колоніальні виміри роману, є розвиток сюжетної лінії, пов’язаний з викладанням російської (імперської) мови. Андрій Лаговський за сюжетною okazією навчає грекиню Зою російської мови, причому у спілкуванні двох закоханих, як не дивно, посередником виступає третя мова – турецька, близька головному героєві, оскільки він володіє кримськотатарською. Окрім того, сам Андрій Лаговський опиняється, як згадувалося раніше, в позиції колонізованого суб’єкта, адже він перебуває на службі в імперії як професор математики двох московських університетів та учитель-наставник трьох синів у сім’ї генерала Шмідта. Автор своєю чергою наголошує на неврозах та психопатологіях головного героя з “гризінням пальців аж до крові у хвилини найбільшого роздрознення” [Кримський 2021, 60], пояснюючи такий стан набутою ворожістю, що природно виникає в колонізованого щодо свого колонізатора, адже Андрій Лаговський за авторським задумом постає як “незаможний представник середнього класу і українець, котрий вчиться і робить кар’єру в центрі імперії – у Москві” [Гундорова 2021, 22].

На окрему увагу заслуговують лінгвістичні розмисли Андрія Лаговського, коли він працює над перекладом слів турецької пісні. Для оригінальності сприйняття та відповідного естетичного задоволення професор Лаговський глибоко занурюється в переклад і, шукаючи відповідники, пропонує оригінальну художньо-поетичну обробку. Звернімося до тексту: “(...) невідома чужомовна мелодія линула до Шмідта,

мов щось гарне, фантастичне... *Бачхелерде саримсак, Сарил-сарил-сарилсак. Ікіміз бір дюшекте Байил-байил-байилсак*, – співав, пригравуючи собі на струнах, Грицько вже нову пісню. – А це що? – питав Шмідт. – А це воно от що: “*На городі росте часник...*” Ну, ми б сказали краще “*любисток*”... “*Ох, що б то нам переплестися в обіймах, переплестися в обіймах, переплестися в обіймах!.. Дуже поетично?*” [Кримський 2021, 112]. Підбір еквівалента для поетичного звучання слів пісні та адекватної передачі змісту, зокрема заміна “часнику” (саримсак) у турецькому оригіналі на “любисток” в українському перекладі вказує на глибокі філологічні знання А. Кримського та досконале володіння фольклорним матеріалом країн Сходу. Письменник ставить собі за мету зобразити головного героя А. Лаговського справжнім інтелектуалом, який у своїх рефлексіях залюбки лине до екзотичного Сходу. Лінгвістично різнобарвна оповідь роману, оздоблена численними цитатами перекладів поезій Гете та Гайне чи граматичним аналізом вживання “*genitivus i accusativus*” [Кримський 2021, 193] у певній синтаксичній позиції турецького речення, науковими коментарями та інтертекстуальністю, маркує роман А. Кримського як модерністський з відповідними структурними елементами й занурює читача в справжню інтелектуальну пригоду. Проілюструємо ще однією цитатою. Зокрема, ототожнюючи себе з головним героєм, А. Кримський пише: «Лекція була сьогодні не легка, бо треба було систематично зрозуміти і наново вяснити, яким способом три нечисленні форми часів російського дієслова мають відповідати безчисленним турецьким дієслівним часовим формам – формам незвичайно складним і з багатьма одгінками. Треба було, з одного боку, остаточно витолкувати Зої ту річ, якої вона вже здавна не могла як слід збагнути, а саме-іменно – витолкувати, що російське буду брать і возьму це не одно й те саме: а з другого боку, треба було вяснити ще й нову, також, трудну річ – що турецьке алы’рым (беру взагалі) і алы’орум (беру в оцей момент) треба однаковісінько перекладати через “беру”, хоч іноді алы’рым має ще також значити “возьму”, а не “беру”. Та знов же, на біду, по-турецьки єсть свій спеціально прийдешний час аладжа’уым = возьму; і от Лаговському заразом доводилося сьогодні ще вяснити, яка заходить одміна між алы’рым та аладжа’уым, щоб Зоя знала, як треба перекладати обидві форми на російську мову» [Кримський 2021, 98].

У третій частині, за авторським задумом, А. Лаговський психологічно виснажений повертається до Москви раніше заплановано часу внаслідок обставин та у зв’язку з розривом із “трапезундською вдовичкою” Зоєю, а потім з Володимиром. Щоб загоїти рани та приглушити душевний біль, професор Лаговський приступає до написання наукової розвідки на тему, яка впродовж років входила до кола його зацікавлень, а саме: “Зріст українського національного почуття за царювання Олександра III”. Очевидно, що ця тема давно цікавила і самого А. Кримського.

У процесі написання розвідки А. Лаговський переживає чергове емоційне потрясіння, його здоров’я значно погіршилося, він значно схуд і зблід, – та набирився потроху забуття про свою сирітливість. Занурившись у вивчення української національної свідомості, він зізнається, що “загострішання української національної самосвідомості під ті саме часи, коли російська реакція найтяжче лютувала і найгірше силувалася здушити всякий не великоруський дух, – все то були інтереси не суб’єктивні його, не вузько особисті, а ширші, якими можна було зацікавити свій розум і затушковувати та й замазувати болючу душевну згадку про своє недавнє власне щастя, що тепер випурхнуло геть” [Кримський 2021, 306].

Очевидно, що почуття любові за принципом взаємної компенсації чи не найкраще заміщується зануренням у політичне життя, адже лише політичні почуття за своєю силою можуть конкурувати з любовними. Професор Лаговський у своєму науковому дослідженні розмірковує про необхідність революції, а в момент свого

емоційного напруження він мріє про революцію, пишучи: “Та коли ж справді надійде в Росії революція?.. Чи швидко російські народи захотять скинути ярмо депотизму?! Чи швидко?! Коли!!” [Кримський 1972, 84].

А. Лаговський намагається визначити та сформулювати своє політичне кредо, яке окреслює як “невикорінний органічний, але мовчущий радикалізм”. Він наголошує на необхідності свідомого вибору, говорить про звернення до рідної мови та національного самовизначення. Крім того, розмірковує над тенденціями, які виникають серед прогресивної інтелігенції як спротив проти насильного обрусіння, зокрема зауважує: «(...) у відповідь проти насильного обрусіння помічається скристалізування національного почуття й національної самосвідомості в тих самих іногородців, що їхня інтелігенція, доки були не настали часи навмисної русифікації, вже ладна була навіть сама потроху русифікуватися. Інтелігенти українські, татарські й інші “іногородчеські”, які перед епохою Олександра III вже й були балакали в своїх сім’ях мовою російською, тепер на злість русифікаторам зачали балакати по-своєму, мовою свого народу. Спеціально ж на Україні замість давнішніх аматорів-“українофілів” виробилися свідомі інтелігенти-українці» [Кримський 2021, 307].

Ще одним джерелом для подолання нервової кризи та духовного знесилення стало для Андрія Лаговського звернення до вчення Єфрема Сіріна про тілесний аскетизм. Саме релігійне вчення Єфрема Сіріна професор математики А. Лаговського ставив під сумнів, однак практика голодування як спосіб загартування тіла й душі викликала неабиякий інтерес, “зробилася для нього найлюбішим одкровенням” й заповонила фантазію. Автор пише, що всілякі релігійні поривання Єфрема Сіріна чи “зітхання за Богом” проходили повз увагу героя, “зцілющою водою одтоді кропила душу Лаговському тільки ота матеріалістична, емпірична порада: голод” [Кримський 2021, 361]. Прикметно, що, попри голодування та фізичні муки, пов’язані з цим процесом, здоров’я Лаговського не руйнувалось від такого режиму, він почувався добре й зазначав, що душевні болі розвіюються. Здавалося, що душевна свіжість, втішене визволення од в’їдливих спогадів зроджували й тілесну свіжість. За тиждень такого аскетичного голодування відкрився для А. Лаговського інший елемент, точніше, вимір Єфремових писань, а саме екстатичний. Професорові не тільки захотілося мати вільний дух і вільне серце, а й розмовляти з божеством, “захотілося летіти душею до нього, захотілося з’єднатися з ним” [Кримський 2021, 362].

Очевидно, ознайомлення із вченням Єфрема Сіріна стає поштовхом до початку самопізнання і саморозуміння персонажа. Ба більше, осягнення Бога відкриває перед персонажем Кримського ще один вимір любові. І в цьому сенсі Лаговський звертається до філософії суфізму, він отожднює себе із “краплею”, яка розчиняється в океані-божестві і в такий спосіб з’єднується з ним, у чому можна помітити прямі алюзії на філософську поезію Джалаледдіна Румі. Саме після Сіріна, поетів-суфіїв і Біблії життя Андрія Лаговського входить у більш-менш нормальне русло, а сам він відчуває потребу налагодити взаємини з матір’ю, з якою не спілкувався впродовж останніх семи років, та братами Шмідтами. На наш погляд, зацікавлення Лаговського Єфремом Сіріном і поетами-суфіями засвідчує існування діалогу з “Іншим” на сторінках роману Кримського – діалогу культур. Андрій Лаговський намагається синтезувати в єдину цілісну систему насамперед дієву для самого себе світоглядну позицію. Еволюцію своїх поглядів професор Лаговський передає поетичними рядками під назвою “Од порошоків до Бога”: “Був колись час, що не був я душею: Дрібною фосфору був під землею. Сипався, терся я геть по світах, Та й опинився у батька в кістках. Він мене виляв: з любовним течінням – Я з мінералу зробився насінням. В череві матері став я рослиною... Як народився – зробився звіриною.

Далі підріс я – і стався людець... Чи ж я повірю, що це вже кінець?! Ні! Як помру я, то буду літати: З мене ізробиться янгол крилатий. Тільки ж не хочу я й янголом бути: Хочу ще й Богом себе я почути. Бог – океан, я – одна із краплин. З ним я зілюся – та й стану єдин!” [Кримський 2021, 362].

Співіснування в образі Лаговського “професора” і “поета” викликає очевидне запитання, наскільки таке поєднання може бути гармонійним. Як відомо, у своєму листі до Агатангела Кримського Леся Українка особливо гостро критикує “суб’єктивізм”; ставить питання про доцільність передмови Кримського (в якій автор запевняє, що його твори не є автобіографічними); гіперболізовану фізіологію зображення загострення неврастенії головного героя, та врешті, “не консеквентність” у змалюванні фігури професора Лаговського. Леся Українка пише: “Ви зробили його професором математики формально, а надали йому всі ціхи філолога, або білого грака, бо таких математиків, щоб так знали всякі мови, лінгвістику та фольклор, щось світ не видав” [Леся Українка 2021, 462].

З другого боку, це поєднання “професора” і “поета” можна охарактеризувати як важливий аспект діалогу автора роману (вченого і письменника Кримського) зі своїм персонажем. Саме такого потрактування дотримується М. О. Гірняк у своїй розвідці «Розуміння і саморозуміння у романі Агатангела Кримського “Андрій Лаговський”». Зокрема літературознавець підкреслює, що персонаж «переймає в Агатангела Кримського не просто статус науковця, а й те характерне для письменника “бажання всеохопності”, яке “часто межувало з інтелектуальною розхристаністю”» [Гірняк 2010, 33]. Соломія Павличко своєю чергою, проаналізувавши роман А. Кримського, робить висновок, що автор, попри власне бажання та намір, взагалі “не здатний вийти за рамки свого особистого досвіду, власної біографії” [Кримський 2021, 141], а наукові зацікавлення Лаговського є не єдиним доказом автобіографічності цього образу. У цьому сенсі доречно згадати листа А. Кримського до відомого російського арабіста, перекладача Священного Корану, академіка Ігнатія Крачковського (1883–1951) від 14 листопада 1910 р., де обстоюється протилежна думка. А. Кримський звертає увагу, що більшість читачів хибно сприймають твір як автобіографічний, а причиною тому, за визначенням автора, є саме суб’єктивізм: «Мой лирический субъективизм, пронзающий эту повесть, невольно влечет к такому предположению (...) Что же касается “Андрея Лаговского”, то он столь же имеет права считаться автобиографией, как мало похоже на селенку то описание, которое дается загадкой армянина в анекдоте» [Кримський 1973, 420–421].

Повертаючись до аналізу роману, зауважимо, що, ототожнений із центром, із культурою, А. Лаговський протиставляє себе провінційному, природному, навіть – наївному. Закінчення роману, на думку Т. Гундорової, має досить тенденційний і штучний характер. І справді, життя Андрія Лаговського саме після Сіріна, поетів-суфіїв і Біблії духовно збагачується й наповнюється новими фарбами і спонукає до переосмислення світоглядних орієнтирів та поглядів. Він відчуває потребу налагодити стосунки з матір’ю і Шмідтами; шукаючи внутрішнього примирення, А. Лаговський повертається до України і, за сюжетною лінією намагається примиритися з матір’ю, що стає дещо зрозуміло читачеві заздалегідь з огляду на назву заключної частини (незавершеного!) роману, яка має назву “Порозумілися”. Емоційна зустріч Лаговського з матір’ю, маркована тональністю каяття, не залишає читача байдужим: “Мамо!!! – істерійно скрикнув він, кидаючися до її рук і цілуєчи їх. – Та я ж матеревбийник! Я ж сім год про вас і не згадував, а ви мене любите!!! Не вартий я вашої любові!.. – Андрієчку! Сонце моє! – плакала мати. – Та за одно отаке твоє слово я двадцять год готова покутувати!.. І їм почалося нове життя. Вони поробилися тими справжніми приятелями, що раз у раз тягнуться одно до одного і не люблять бути різно. Професор так що й не одходив од матері. Він раз у раз охоче слухав прості,

наївні її оповідання і, коли чув щось нещасливе, все їй вибачав, мов малій, нетямущій, але дорогій дитині (...) І щаслива мати мовчала, і син ні пари з уст не пускав, а тихесенько оддавався своєму німому щастю” [Кримський 2021, 442].

Висновки

Багатогранний літературний доробок А. Кримського демонструє очевидне новаторство і вказує на те, що письменник писав на випередження, його проза маркована експериментаторством і всіма ознаками літератури нового зразка, літератури модернізму. Той факт, що роман виходив частинами, звісно, не сприяв формуванню цілісного враження твору серед читацької аудиторії й дещо послабив його актуальність, однак лиш на деякий час. З відомих причин А. Кримський – яскравий представник *fin de siècle* та оригінальний гуманіст – на довгі роки був позбавлений присутності в каноні української інтелектуальної історії й літературі зокрема. Зацікавлення творчістю А. Кримського в нові часи та переосмислення його внеску в розвиток української літератури відобразилось у чисельних розвідках та наукових статтях авторитетних українських літературознавців, зокрема С. Павличко, Т. Гундорової, Ю. Коваліва, М. Моклиці, Р. Веретельник, В. Шкляра та ін., і підкреслило багатовимірність літературної спадщини письменника. Прозовий доробок А. Кримського спростовує уявлення про українську літературу як одноманітну, провінційну чи обмежену дидактичними завданнями.

Прикметно, що художні твори А. Кримський писав як наукові (згодом це стане характерною ознакою наративу В. Домонтовича), приділяючи особливу увагу українознавчим та орієнталістичним студіям, вплітаючи окремі аспекти їхнього вивчення та осмислення в художній корпус тексту наративу. Саме Кримський ще до М. Йогансена та В. Петрова, започаткував філологічну прозу з цілою низкою яскравих прикладів “лінгвістичних екзерсисів”, цікавих розмислів щодо особливостей, приміром, поетичних перекладів народних турецьких пісень чи ліричних віршів Гете та Гейне.

На прикладі еволюції поглядів головного героя, його становлення як особистості з глибоко усвідомленим у часовому континуумі, а отже, загостреним національним почуттям та очевидними виявами нігілізму автор намагається розкрити, за визначенням Ю. Коваліва, “темні закутки людської душі” [Ковалів 2016, 9]. У незавершеному романі “Андрій Лаговський” наявні всі наріжні елементи модерністського наративу, а саме: інтелектуальний головний персонаж – професор математики та водночас поет Лаговський; сексуально маркована тематика, авантюрний складник, неоднозначні взаємини з матір’ю в межах родинного конфлікту, інтертекстуальність наративу, філологічні дискусії.

А. Кримський вибудовує образ головного героя А. Лаговського як модель світоглядних пошуків, його пошук у царині думки абсолютно емансипований і суголосний часові. Професор Лаговський – це людина широких світоглядних орієнтирів, що критикує окремі засади християнства та цікавиться східними релігіями.

Аналізуючи творчий та науковий доробок А. Кримського, стає очевидно, що кредо А. Лаговського окреслює й особисту політичну позицію науковця, що сформувалася ще під впливом П. Житецького (вчителя славистики з колегії Павла Галагана) й еволюціонувала та склалася вже на початок ХХ століття. “Мовчущий радикалізм” Кримського полягав у тому, що він не кидав листівок чи не долучався у прямому сенсі до фізичної боротьби, однак за кожної можливості намагався висловлюватися на політичні теми, досліджував політичні питання, намагався визначити, розробити модерну концепцію націоналізму, “концепцію модерного ліберального” націоналізму.

Прикметно, що А. Кримський не обмежується вивченням та описом складного світу свого героя з цілим комплексом психологічних рефлексій, а ставить собі за

мету донести до читача чітко усвідомлені націоналістичні переконання. Очевидно, що вустами професора Лаговського він намагається артикулювати модерну концепцію ліберального, демократичного націоналізму.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабишкін О. **Агатангел Кримський. Літературний портрет.** Київ, 1967.
- Гальченко С. Штрихи до історії видання роману А. Кримського “Андрій Лаговський” // Кримський А. **Андрій Лаговський.** Харків, 2021.
- Гірняк М. Розуміння і саморозуміння у романі Агатангела Кримського “Андрій Лаговський” // **Магістеріум. Літературознавчі студії.** Вип. 38. 2010.
- Гундорова Т. “Андрій Лаговський” Агатангела Кримського: нігілізм, сексуальність і колоніалізм // Кримський А. **Андрій Лаговський / Упорядкування, післяслово, коментарі та примітки** С. А. Гальченка. Харків, 2021.
- Ковалів Ю. Дещо про Агатангела Кримського, дещо про історію літератури... // Кримський А. **Виривки з мемуарів одного старого гріховоди: Вибране / Упорядкув. і передм.** Ю. Коваліва. Київ, 2016.
- Кримський А. **Виривки з мемуарів одного старого гріховоди: Вибране / Упорядкув. і передм.** Ю. Коваліва. Київ, 2016.
- Кримський А. **Андрій Лаговський / Упорядкування, післяслово, коментарі та примітки** С. А. Гальченка. Харків, 2021.
- Кримський А. Ю. Андрій Лаговський // Кримський А. Ю. **Твори в п’яти томах.** Т. 2. Художня проза, літературознавство і критика. Київ, 1972.
- Кримський А. Ю. **Твори в п’яти томах.** Т. 5. Кн. 1. Листи (1890–1917). Київ, 1973.
- Леся Українка. Лист до Агатангела Кримського від 3 листопада 1905 р. (із коментарями) // Кримський А. **Андрій Лаговський / Упорядкування, післяслово, коментарі та примітки** С. А. Гальченка. Харків, 2021.
- Пастух Б. Роман “Андрій Лаговський” Агатангела Кримського як “історія хвороби” // **Слово і Час,** 2013, № 5.
- Павличко С. **Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського.** Київ, 2000.
- Прицак О. Про Агатангела Кримського у 120-і роковини народження // **Східний світ,** 1993, № 1.
- Прицак О. Передмова // Павличко С. **Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського.** Київ, 2000.

REFERENCES

- Babyskin O. (1967), *Ahatanhel Kryms'kyu. Literaturnyy portret*, Dnipro, Kyiv. (In Ukrainian).
- Hal'chenko S. (2021), “Shtrykhy do istoriyi vydannya romanu A. Kryms'koho ‘Andriy Lahovs'kyu’”, in Kryms'kyu A., *Andriy Lahovs'kyu*, Folio, Kharkiv, pp. 486–500. (In Ukrainian).
- Hirnyak M. (2010), “Rozuminnya i samorozuminnya u romani Ahatanhela Kryms'koho ‘Andriy Lahovs'kyu’”, *Mahisterium. Literaturoznavchi studiyi*, Issue 38, pp. 29–36. (In Ukrainian).
- Hundorova T. (2021), “‘Andriy Lahovs'kyu’ Ahatanhela Kryms'koho: nihilizm, seksual'nist' i kolonializm”, in Kryms'kyu A., *Andriy Lahovs'kyu*, Folio, Kharkiv, pp. 5–26. (In Ukrainian).
- Kovaliv Yu. (2016), “Deshcho pro Ahatanhela Kryms'koho, deshcho pro istoriyu literatury...”, in Kryms'kyu A., *Vyryvky z memuariv odnogo staroho hrikhovody: Vybrane*, Compl. and preface by Yu. Kovaliv, VTs “Akademiya”, Kyiv, pp. 7–12. (In Ukrainian).
- Kryms'kyu A. (2016), *Vyryvky z memuariv odnogo staroho hrikhovody: Vybrane*, Compl. and preface by Yu. Kovaliv, VTs “Akademiya”, Kyiv. (In Ukrainian).
- Kryms'kyu A. (2021), *Andriy Lahovs'kyu*, Folio, Kharkiv. (In Ukrainian).
- Kryms'kyu A. Yu. (1972), “Andriy Lahovs'kyu”, in Kryms'kyu A. Yu., *Tvory v p'yaty tomakh*, Vol. 2: Khudozhnya proza. Literaturoznavstvo i krytyka, Nauk. dumka, Kyiv, pp. 7–304. (In Ukrainian).
- Kryms'kyu A. Yu. (1973), *Tvory v p'yaty tomakh*, Vol. 5, Book 1: Lysty (1890–1917), Nauk. dumka, Kyiv. (In Ukrainian).
- Ukrayinka Lesya (2021), “Lyst do Ahatanhela Kryms'koho vid 3 lystopada 1905 r. (iz komentaryamy)”, in Kryms'kyu A., *Andriy Lahovs'kyu*, Folio, Kharkiv, pp. 457–485. (In Ukrainian).

Pastukh B. (2013), "Roman 'Andriy Lahovs'kyi' Ahatanhela Kryms'koho yak 'istoriya khvorb' ", *Slovo i Chas*, No. 5, pp. 64–69. (In Ukrainian).

Pavlychko S. (2000), *Natsionalizm, seksual'nist', oriyentalizm: skladnyy svit Ahatanhela Kryms'koho*, Osnovy, Kyiv. (In Ukrainian).

Pritsak O. (1993), "Pro Ahatanhela Kryms'koho u 120-i rokovyny narodzhennya", *Shidnij svit*, No. 1, pp. 10–27. (In Ukrainian).

Pritsak O. (2000), "Peredmov", in Pavlychko S., *Natsionalizm, seksual'nist', oriyentalizm: skladnyy svit Ahatanhela Kryms'koho*, Osnovy, Kyiv, pp. 5–10. (In Ukrainian).

Г. В. Поз, В. А. Лахман

**Маркери національної ідентичності у прозі А. Кримського:
між сходознавством та українознавством**

У запропонованій статті зроблено спробу визначити та проаналізувати маркери національної ідентичності у прозі А. Кримського на прикладі роману "Андрій Лаговський" та збірки оповідань "Із повісток та ескізів". Окреслено основні художні домінанти модусу національної ідентичності та розглянуто особливості їхньої реалізації в літературній творчості письменника.

Аналізуючи творчий та науковий доробок А. Кримського, стає очевидно, що кредо головного героя А. Лаговського окреслює й особисту політичну позицію науковця. "Мовчущий радикалізм" Кримського полягав у тому, що він за кожної можливості намагався висловлюватися на політичні теми, досліджував політичні питання, намагався визначити, розробити концепцію модерного ліберального, демократичного націоналізму.

У своїх літературних творах А. Кримський не обмежується вивченням та описом "складного світу" свого героя з цілим комплексом психологічних рефлексій, а ставить собі за мету донести до читача чітко усвідомлені націоналістичні переконання.

У рамках проведеного аналізу цілком слушно констатувати, що художні твори А. Кримський писав як наукові, приділяючи особливу увагу українознавчим та орієнталістичним студіям, вплітаючи окремі аспекти їхнього вивчення та осмислення в художній корпус тексту нарративу.

Багатогранний літературний доробок А. Кримського вказує на те, що письменник писав на випередження, його проза маркована новаторськими рисами й всіма ознаками літератури нового зразка, літератури модернізму.

Ключові слова: Агатангел Кримський, національна ідентичність, орієнталізм, роман, оповідання, література модернізму

Стаття надійшла до редакції 15.04.2021